KEMÉNY GÁBOR

Az „impresszionista" Krúdy*

Krúdy Gyulát már a róla szóló régebbi irodalom is az impresszionisták közé sorolta.[1] Herczeg Gyula és Szabó Zoltán, amikor könyvükben az impresszionista stílust tárgyalják, sűrűn idéznek Krúdy szövegeiből.[2] Most egy olyan – talán kevésbé ismert – szövegrészletet mutatok be, amely valóban markánsan magán viseli az impresszionista prózastílusnak tulajdonított sajátosságokat.

Az *Úti napló* című tárca a Magyarország (az első délutáni fővárosi napilap) 1915. augusztus 22-i számában jelent meg.[3] Mielőtt stílusával foglalkoznánk, említsük meg azt az irodalomtörténeti érdekességét, hogy a cikk végén Krúdy idézi a *Játszottam a kezével* című Babits-vers első versszakát, hat nappal annak Nyugat-beli megjelenése után. Állást foglal a „színes, kincses szavak tarisznyájával" érkező új költők – Babitson kívül Szép Ernő, Kemény Simon és Kosztolányi – mellett. Ezzel a gesztusával kiáll a megtámadott, később tanári állásából is felfüggesztett Babits Mihály mellett. Sőt úgy tűnik, mintha éppen ezért írta volna meg az egész cikket. Pók Lajos könyve október 20-ára datálja Rákosi Jenő első támadását a Budapesti Hírlapban,[4] de könnyen lehet, hogy a hazafiaskodó tiltakozás élőszóban már közvetlenül a vers megjelenése után lábra kapott, ennélfogva Krúdy cikkének gesztus értéke lehetett. Basch Lóránt nak Babits és Krúdy viszonyával foglalkozó vázlata[5] nem említi Krúdynak ezt a Babits melletti kiállását. De Babits, úgy látszik, nem feledkezett meg róla: talán ennek is tulajdonítható, hogy Krúdy aránylag korán, már a második díjkiosztáskor, 1930-ban megkapta a Baumgarten-díjat.

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg

1 BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: A magyar szépprózа története szemelvényekben. Budapest, é. n. [1937]. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 281–283; PERKÁTAI LÁSZLÓ: Krúdy Gyula [1938]. In: Perkátai László összegyűjtött írásai 2. Tanulmányok, cikkek, kritikák. Közzéteszi LENGYEL ANDRÁS. Szeged, 2002. Bába Kiadó, 7–79; PELYVÁS-FERENCZIK ISTVÁN: A magyar irodalmi impresszionizmus és Krúdy Gyula. Debrecen, 1942. [A] Református Kollégium Tanárképző Int.[ézete]

2 HERCZEG GYULA: A modern magyar próza stílusformái. Budapest, 1975. Tankönyvkiadó, 66–114. [HERCZEG, 1975]; SZABÓ ZOLTÁN: A magyar szépírói stílus történetének fő irányai. Budapest, 1998. Corvina, 184–191.

3 Kötetben első ízben: Pest ezerkilencszáztizenötben. Budapest, 1915. Dick Manó, 96–103.

4 PÓK LAJOS: Babits Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Budapest, 1969. Szépirodalmi Könyvkiadó, 78.

5 BASCH LÓRÁNT: Babits és Krúdy. In: Krúdy világa. Szerk. TÓBIÁS ÁRON. Budapest, 1964. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 272–273.

Az *Úti napló* első fele számos rokon motívumot, sőt majdnem szó szerinti egyezést mutat más Krúdy-szövegekkel, például *Az útitárs* (1918) bevezetésével és az *N. N.* (1920) tizedik fejezetének *(A téli hajnal csodái)* kezdetével. Érdemesnek látszik megjegyezni, hogy mind a három szöveg(részlet) bevezetése valaminek: cikknek, kisregénynek, könyvfejezetnek, vagyis a hangütés, az „auftakt" funkcióját tölti be. De bizonyos motívumok (a vonat, az éjszakai utazás, a vasúti fülke ablakából látható tájkép, a vasútállomás piros és zöld lámpái) a Szindbád-novellákban is feltűnnek. Mindennek alapja életrajzi élmény is lehetett, talán a tízéves korában Podolinba tett utazás emléke.

Az *Úti napló* bevezetése, pontosabban első bekezdése tipikusan impresszionista stílusú szöveg. Ezt annak alapján jelenthetem ki, hogy a részletnek három olyan rétege is van, amely tisztán mutatja a szakirodalom által az impresszionizmusra jellemzőnek tekintett nyelvi sajátosságokat: a mondatszerkesztés, a szófaji arányok és a nyelvi képek. Persze attól még, hogy van „impresszionista" Krúdy, nem bizonyos, hogy Krúdy stílusa a maga egészében impresszionista. Erről azonban csak később, előadásom befejező részében lesz szó. Egyelőre ismerkedjünk meg ezzel az aránylag kevésbé ismert szöveggel (a sajátos jelek magyarázatát a megfelelő helyen fogom megadni):

I. (1) Éjjel§ | II. (2) – alvó,& @ panoráma-képű,& holdas,& @ népmese-szomorúságú& magyar& falvak§ mentén mendegélt¤ a vonat;§ | (3) álmos,& @ halottaskocsi§ mögött bólongató vasutasok§ lépkedtek¤ el az állomások§ előtt, | [4] @ mint a néma,& utcai& járókelők§ a színpad§ hátterében;§ | (5) a városkák§ neveit§ úgy kiáltotta¤ a vonat§ elején§ a kondoktor,§ | [6] @ mint félálomban§ halljuk¤ az imént leejtett regénykönyv§ végső& szavait§ | III. (7) – @ a reménytelen& boldogtalanság§ teregette¤ a megholt& menyasszonyok§ @ csalán-ingét§ a rétekre§ –, | (8) az erdőben§ a bűvös& vadász§ kopói§ hangtalan& ugatással§ űzik¤ a szarvasgímet,§ | (9) egy nagy& tó§ fehérlik¤ balról, | [10] @ mint a másvilág,§ | (11) és a parton§ a vízbefulladtak§ lelkei§ @ kis& fekete& szárcsák,§ alvó& vadkacsák§ módjára @ a szárnyuk§ alá dugják¤ fejüket§ | IV. (12) – magányos& parkban§ rombadőlt& kapubálvány§ mellett fehér& asszonyárnyék,§ | (13) valaki, egy csuklyás& fiatal& férfi§ titokzatosan& leszáll¤ a vonatról,§ a túlsó& oldalon,§ | [14] hogy majd a hajnali& vonattal§ ismét továbbutazzon:¤ | (15) mond,¤ szeret,¤ sír¤ és esküszik,¤ | (16) szavak§ jönnek¤ ajkára,§ | [17] amelyeket azelőtt nem ismert,¤ | (18) képzetek§ szívében,§ | [19] amelyekről fogalma§ sem volt,¤ | (20) @ holdvilág-tánc,§ @ délibáb,§ @ almavirág-lepkék§ a szeme§ előtt, | [21] amíg a csendes& kert§ mögött vásáros-kocsi§ ponyvája§ alól @ kidugja¤ lábát§ a hajnal§ –, | V. (22) és ekkor, az éjjeli& vonaton,§ mélázó& szüneteket§ tartva beszélgettünk¤ az elmúlt& nyárról,§ szerelemről,§ költőkről,§ szarvaslesről,§ lóról,§ asszonyról,§ játékról,§ háborúról,§ Zita§ hercegnő§ cipőjéről,§ harisnyákról,§ | [23] amelyek a bécsi& Kärntner-strasszén§ árusíttatnak,¤ # (22) tréfákról,§ bolondságokról§ és a Balaton-mentén§ ferdőző asszonyokról.§ | |

(*Úti napló,* in *Pest ezerkilencszáztizenöthen*, Dick Manó, Budapest, 1915. 96–97.)

Az idézett részlet mondatszerkesztése ezeket a főbb impresszionista sajátságokat mutatja: laza, mellérendelő jellegű konstrukció; mondatrész- és szerkezethalmozás; aránylag hosszú mondategységek (tagmondatok), nagyon hosszú mondat, egyetlen nagyon hosszú mondatból álló bekezdés, aránylag hosszú szavak.

Elemzésünk tárgya, Krúdynak ez az óriási mondata összesen 23 mondategységből tevődik össze. A mondategységek határát virgula (|), a mondat végét kettős virgula (| |) jelzi. Az egyetlen közbeékelt (főmondatába beágyazott) tagmondat végére # jelet tettem. A mondategységek sorszámát zárójelbe tett számok mutatják: a főmondat értékűek sorszáma kerek, a mellékmondatoké szögletes zárójelbe van téve. A mondategységek közül 15 főmondat értékű, egymásnak kapcsolatosan mellérendelve, míg 8 ezek valamelyikének mellékmondata, főmondatának alárendelve. Ez a mondatszerkezet nagyon emlékeztet *Az útitárs* bevezetésére, abban is, hogy az alárendelt tagmondatok a szöveg vége felé válnak gyakoribbá. Két- vagy többszörös alárendelés azonban az *Úti napló* első bekezdésében nem fordul elő, emiatt ez a hatalmas mondat – noha mondategységeinek csak kétharmada főmondat – egészében véve határozottan mellérendelő benyomást kelt. Erősíti ezt az összbenyomást, hogy a mellékmondatok is feltűnően lazán kapcsolódnak főmondatukhoz: a 8-ból csak 1-nek, a (6)-os számúnak van főmondati utalószava: „a városkák neveit *úgy* kiáltotta a vonat elején a kondoktor, mint félálomban halljuk az imént leejtett regénykönyv végső szavait".

A szokásos mondatszerkezeti mutatók a következők: a szószámban mért mondategységhossz (szó/mondategység) 8,39. Ez a magas érték a tizenháromszoros halmozást tartalmazó záró tagmondat kiugróan nagy terjedelmének tulajdonítható, bár a mondategységek átlagos szószáma enélkül is 7,41 lenne. A mondategész összesen 193 szóból és 23 mondategységből áll. A bekezdéshossz nagysága mondategészben mérve 1, mondategységben mérve 23, mivel az egész bekezdés egyetlen óriási mondatból áll. A szótagban mért átlagos szóhossz 2,45, vagyis a szövegrészlet aránylag hosszú szavakból tevődik össze, például a Szindbád-novellák 15 000 szavas mintájában az átlagos szóhossz 2,28 szótag, Márai *Szindbád hazamegy* című Krúdy-pasticheában 2,25, *Vendégjáték Bolzanóban* című regényében 2,08, Móricz *Erdély*ének harmadik kötetében még alacsonyabb: 2,02.[6] Krúdy saját értékeivel egybevetve három 1913-as regényében 2,24, ugyanekkor keletkezett tíz novellájában 2,33 szótagos szóhosszúságot találunk. Vagyis az *Úti napló* 2,45-ös értéke kivételesnek mondható. Ez fokozhatja a zeneiséget, bár például Zsilka Tibor szerint minél rövidebbek a szavak, annál líraibb jellegű a szöveg.[7]

Láthattuk: csaknem minden nyelvi szinten magas hosszúsági adatokat kaptunk: hosszú szavak, hosszú mondategységek, nagyon hosszú mondat alkotják a szövegrészletet, amely egyetlen bekezdésből, és az is csupán egyetlen mondatból áll. Mindez az erős stilizáltság, zsúfoltság, akár a stílusbeli modorosság érzetét is keltheti. A szakirodalom szerint ezek a sajátosságok jellegzetesen impresszionista jellegű szövegalko-

[6] Az utóbbi adatot egy folyamatban levő kutatás alapján közlöm; a többire l. KEMÉNY GÁBOR: Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád a számok tükrében. In: A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben. Szerk. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. Debrecen, 2011. Debreceni Egyetemi Kiadó, 117.

[7] Vö. ZSILKA TIBOR: Stilisztika és statisztika. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó, 77–79.

tásra vallanak. Hogy azonban Krúdy *általában* ilyen-e, abban nem vagyok biztos. De erről majd később esik szó.

A szövegrészlet belső tagolódását, a mondategységtömbök határát gondolatjelek jelzik. Ennek megfelelően az *Úti napló* bevezetése öt szerkezeti egységre tagolódik.

Az I. rész egyetlen szó: „Éjjel". Ez tekinthető olyan „vezérszónak",[8] amely kijelöli az időpontot, és megindítja az asszociációk sorát. Hogy határozószó-e vagy főnév, az ebben a szövegösszefüggésben nem dönthető el, de ez csak növeli hatásosságát. Az ilyen szerkesztetlen mondatkezdés, „hangütés" Herczeg Gyula szerint tipikus impresszionista szórendi sajátosság.

A II. szerkezeti egység, a (2)–(6) tagmondat azt írja le, amit az utas lát és hall az éjszakai vonatból. De a *vonat, vasutasok, kondoktor* (= konduktor, vagyis kalauz) szavakkal jelzett realitáshoz hozzájárul az is, amit az elbeszélő ehhez a realitáshoz képek és képzettársítások alakjában hozzágondol: „*panoráma-képű*, holdas, *népmese-szomorúságú* magyar falvak", „álmos, *halottas-kocsi mögött bólongató* vasutasok".

A III. rész viszont már tisztán az utazó látomása: feltárul az a „lelki táj",[9] amely már nem elsősorban a látott valóságnak, hanem inkább az elbeszélő lelkiállapotának, lelki folyamatainak a képe. Ezt a részt Herczeg Gyula szabad függő beszédnek minősíti innen: „az erdőben a bűvös vadász...", idáig: „kidugja lábát a hajnal". Ezek szerinte „szabad függő beszédben előadott víziók", „a vonatban ülők valamennyien érzik, észlelik az éjszaka leple alatt [...] a közös tudatuk mélyéről felszálló [...] víziókképeket".[10] Ez azonban nem meggyőző: sokkal valószínűbb, hogy az elbeszélő osztja itt meg velünk a vonatból látott éjjeli tájkép keltette asszociációit. Miért kellene az összes utas „kollektív tudatalattiját" mozgósítani? Nincs nézőpontváltás, következésképp szabad függő beszéd sincs.

A IV. részben az utazó-elbeszélő látomása egy kvázi-Szindbád-novellával, pontosabban annak vázlatával, sűrítményével folytatódik. Sokáig azt hittem, hogy ez a részlet csupán hangulatában emlékeztet a Szindbád-novellákra. Valójában ennél sokkal konkrétabb a kapcsolat e szövegrészlet és az egyik legkorábbi Szindbád-novella, a *Szindbád második útja*[11] között. Néhány töredékes idézet remélhetőleg bizonyítani tudja, hogy itt nem pusztán hangulati megfelelésről, hanem a cselekmény főbb mozzanatainak átvételéről, megidézéséről van szó: „Nyár volt akkor, és harmatos volt az éjszaka. A *kis vasúti állomás pislogó lámpásaival* csakhamar elmaradt Szindbád mögött, [...] Midőn az út fordulójánál hátranézett, még látta *a messzi vasúti sínek mentén a váltó-lámpás zöld szemét* utána tekinteni, mintha a nagy fekete éjszakában csupán ez az egy szem volna csak arra kíváncsi, hogy mit is akarhat Szindbád a városkában, [...] pontosan megállapodtak, hogy éjszakára Szindbád *megérkezik a vonattal az ismeretlen városkába.* Irma térképet rajzolt a városkáról, a folyóról és *a kis kerti kapuról*, ahol várni fogja éjjel egy órakor... [...] *Hajnalban megy egy vonat Pestre.* Szindbád még azzal vissza is térhet." „– Szindbád! – kiáltotta utána a leány, és kendőt hátravetve, kibomlott hajjal, gyűrött fe-

[8] L. Herczeg, 1975. 74–76.

[9] Rónay György: A regény és az élet. Budapest, 1947. Káldor György Könyvkiadóvállalat, 285.

[10] Herczeg, 1975. 97.

[11] Első megjelenése: Pesti Napló, 1911. febr. 2.; kötetbeli első megjelenése: Szindbád ifjúsága, Budapest, 1911. Nyugat, 25–31.

hér ruhában, bágyadtan állott *a reggeli szürkületben a kerti ajtónál.* [...] Szindbád hosszú lépésekkel menekült a *vasúti állomás* felé."[12] Hogy ez tudatos önidézés-e (ami Krúdyra nemigen jellemző), vagy valami személyes élménynek (olvasmányélménynek?) az újbóli felidéz(ődd)ése, azt nem tudom eldönteni. Mindenestre apró bizonyítéka lehet Krúdy tudatvilága és nyelvi világa rendszerszerűségének.[13]

Az V. szerkezeti egység visszatérít a realitásba: a hajnal allegorikus alakja vásáros kocsi ponyvája alól dugja ki a lábát (ebben némi kiábrándultságot, dezillúziót is érezhetünk). Két utas cseveg a vonaton, az elbeszélő és „Ő", feltehetőleg egy szép és okos asszony, aki „szenderegve féloldalra fordítja a fejét". Előbb szavakról, majd irodalomról, az újabb magyar költőkről beszélgetnek. Ekkor kerül sor az újabb költők méltatására és Babits versének idézésére.

A második szövegsajátosság, amellyel Krúdy szövegrészletének impresszionista voltát igazolhatjuk, a három fő szófaj, az ige, a főnév és a melléknév közötti arány. A szófajokat a szövegben a szavakhoz illesztett jelekkel különböztettem meg: a főnév §, a melléknév &, az ige ¤ jelet kapott.

Már Herczeg Gyula leszögezte a modern magyar próza stílusformáiról szóló könyvében, hogy az impresszionizmusban a névszók (főnevek, melléknevek), az expresszionizmusban viszont az igék jutnak uralkodó szerephez.[14] A mi szövegünkben is azt láthatjuk, hogy a szópéldányok 38,86%-a főnév, 15,54%-a melléknév, s csak 10,36%-a ige. Feltűnő tehát a főneveknek majdnem négyszeres túlsúlya az igékkel szemben, s az is, hogy – a köznyelvi használattól eltérően – a melléknevek aránya is nagyobb, mint az igéké. Összességében szembeötlő a nominális elem fölénye a verbálissal szemben: a főnév és a melléknév együtt 54,40%-ot ad ki, míg az igére csak 10,36% jut.

A három fő szófaj aránya az *Úti napló* bevezetésében a következő mutatókat adja:

Mn/Fn: 0,40;
Fn/Ige: 3,75;
Mn/Ige: 1,50.

Ezek az arányok a szövegrészlet stílusát markánsan nominális jellegűvé teszik. A nominális stílust a stílustörténet az impresszionizmus egyik fő ismérvének tekinti. A főnevek és melléknevek számbeli túlsúlya az igékkel szemben a szövegrészlet stílusát némiképp statikussá, leíró jellegűvé teszi, ami jól megfelel a beszédhelyzetnek (éjszakai utazás, a vonat ablakából látható táj és az általa keltett képzettársítások). Természetesen ezek az arányok csupán azáltal válnak stilisztikailag értelmezhetővé, hogy az elemzett szövegrészlet szófaji adatait egybevetjük más (részben Krúdytól, részben nem őtőle származó) szövegekéivel. Ezt a továbbiakban meg is fogjuk tenni. De azt már most is jeleznünk kell, hogy a Fn/Ige arány értéke szokatlanul magas, és a Mn/Ige hányados, az ún. Busemann-koefficiens is alaposan meghaladja a köznyelvben, sőt a szépirodalmi nyelvben, még az impresszionistának minősített szövegekben mért nagyságot is. Krúdynak ez a szövege tehát nemcsak impresszionista, hanem tüntetően, már-már túlzottan az.

[12] Szindbád második útja. In: Szindbád. Budapest, 1957. Magvető. I, 46–50; a dőlt betűs szavakat én emeltem ki, K. G.
[13] Vö. Kemény Gábor: Képekbe menekülő élet. Budapest, 1993. Balassi Kiadó, 166.
[14] Herczeg, 1975. 66.

A harmadik sajátosság a nyelvi képek kiugróan nagy száma. A 23 mondategységben 14 elemi képet találhatunk. (Ezeket a szövegben @ jellel emeltem ki.) Vagyis a mondategységeknek több mint 60%-a tartalmaz képet, ráadásul nem is akármilyeneket, hanem költői, eredeti, kreatív, kifejező jellegű képeket. A köznyelvivé vált vagy afelé haladó, jelölő típusú nyelvi képeket ugyanis a számláláskor nem vettem figyelembe.[15] Ez a szokatlanul nagy képsűrűség igen „tömény" impresszionizmusra vall. Ehhez a benyomásunkhoz hozzájárul, azt erősíti, hogy a szövegrészlet képei túlnyomórészt metaforák (a 14-ből 10), mégpedig nagy többségükben implicit, vagyis a kép tárgyi elemét, azonosítottját elrejtő metaforák. Ezek mellett 4 hasonlat is előfordul (3 *mint* kötőszós, 1 *módjára* névutós).

Az, hogy a metaforák száma két és félszerese a hasonlatokénak, Krúdy szövegét markánsan líraivá, kreatívvá, merészebb jellegűvé teszi. Ebben is összehasonlításra lesz szükség, hogy mennyiben lehet a metaforának a hasonlattal szembeni dominanciáját impresszionista stílussajátosságnak tekinteni. A más szövegekkel, illetve szerzőkkel való egybevetés feltárhatja, hogy ez a szövegalkotási mód tipikusnak vagy kivételesnek számít-e Krúdy pályáján, következésképp helyesen járunk-e el akkor, ha Krúdyt impresszionista stílusú szerzőnek minősítjük.

Mert egyetlen szövegrészlet alapján ez a besorolás bajosan hajtható végre. Krúdy, mint tudjuk, olyan óriási méretű életművet hagyott hátra, amely talán a Jókai-összkiadás száz kötetében sem férne el. Ebben a szövegtengerben bőven akadnak olyan művek, műrészletek is, amelyekre egyáltalán nem illenek rá az impresszionista stílusnak tulajdonított sajátosságok. Ezek alapján össze lehetne állítani egy Krúdy „impresszionizmusa" *ellen* szóló érvelést is. Erre azonban már csak egy másik előadásomban kerítheted sort.[16]

[15] A jelölő és a kifejező kép közötti különbségre l. Kemény Gábor: Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó, 75–80.

[16] Vö. Kemény Gábor: Krúdy Gyula impresszionizmusának kérdéséhez (előadás a 2013. novemberi budapesti Krúdy-konferencián).